

Politikai szimbolizmus a középkori Európában*

SZEMLE

Mihail Bojcov az oroszországi történészeknek ahhoz a nemzedékéhez tartozik, amelyik az 1980-as évek végén indult szakmai pályáján, és amelynek ekkor, a nemzeti történettudomány számára válságos korszakban formálódtak ki tudományos nézetei és elvei. A moszkvai egyetem professzora határozottan tagadja a kutatást megelőző kész elméleti konstrukciókat, mindig hangsúlyozza, hogy a történelmi esetekből kell kiindulni és csak ezekre lehet támaszkodni. Egyik alapvető cikke (*Vissza Hérodotoszhoz*) heves vitát keltett, nagy, de nem egyöntetű visszhangot váltott ki a történészek körében. Bojcov nem véletlenül lett a *Casus* (Казус) című történettudományi folyóirat egyik szerkesztője. Sokat kutat külföldön is, és szoros kapcsolatban áll német történészekkel, akikkel nem egy közös tanulmányt írt. Nemrégiben sikeresen megvédte nagydoktori disszertációját, amelynek címe: *A politikai szertartásosság a Szent Római Birodalomban a 14–16. században*. Jelen monográfiája is ennek a munkának a tematikájához kapcsolódik.

A könyv különböző európai, főleg németországi és osztrák könyvtárakban, illetve levéltárakban (Göttingen, Drezda, München, Koblenz, Marburg, Nürnberg, Bécs, Innsbruck stb.) feltárt forrásokon alapul, közöttük nagy számban vannak olyanok is, amelyeket eddig még nem publikáltak. A kötet témája a politikai hatalom egyik megnyilvánulása, a szimbolikus hatalom. A szerző igyekszik megfelelően definiálni ezt a jelenséget, és több meghatározás – „hatalmi imagológia”, „a hatalom reprezentációja”, „szimbolikus kommunikáció” stb. – közül végül a „politikai szimbolizmus” terminust választja. Bojcov a középkori politikai szertartásosság jellemző vonásait kutatja, a politikai képzelet sajátosságait tanulmányozza, valamint azok tükröződését a középkori Európa társadalmában: vagyis miként alakultak, fejlődtek és értek véget a szimbolikus formák, amelyek segítségével ebben a korszakban leírták és a közönség számára érthetővé tették az uralkodó elit és a neki alárendelt többség közötti viszonyt.

A politikai szimbolizmus gazdag és változatos eszközökkel rendelkezett (szövegek, szertartások, festmények, más művészeti alkotások stb.), ám a szerző ezekből nem emeli ki valamelyiket, hanem egységben szemléli azokat, elsősorban textológiai megközelítésben. Kutatási módszere abban áll, hogy mélyen és részletesen tanulmányozza a szimbolikus jelleget tartalmazó eseményeket és helyzeteket. Összehasonlító módszerrel feltárja, milyen módon épült fel a valóságban egyik vagy másik szimbolikus alak. Ez azt jelenti, hogy keresi a késő középkori politikai reprezentáció változatos formáinak korábbi megnyilvánulásait, például, illetve történelmi forrásait. A német forrásokat összehasonlítja más európai országok anyagával. Végző soron a politikai szimbolizmus mint egy információs folyamat bontakozik ki előttünk.

A monográfia két részre oszlik. Az elsőben az élő uralkodóhoz kapcsolódó szimbolikus jelentéseket mutatja be a szerző, ennek keretében az uralkodó ünnepélyes bevonulását a

* М. А. Бойцов: Величие и смирение. Очерки политического символизма в средневековой Европе. (Méltóság és alázatosság. Vázlatok a politikai szimbolizmus történetéből a középkori Európában.) Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), Москва, 2009. 550 с., 112 илл.

városba, az új uralkodó választásának szertartását, a koronázás rítusát és a koronázási jelvényeket. Ezek jelentéstartalmai néhány konkrét, a történetírásban kevésbé ismert epizódon keresztül tárulnak fel az olvasó előtt. Csak a legfeltűnőbbeket soroljuk fel: az uralkodónak az oltárra való ültetését vagy az uralkodó megkoronázását a pápa által. A szerző elemzi például azt az érdekes szokást, amikor a városba bevonuló uralkodó magával hozza a város által elítélt bűnösöket. A hatalmi jelvények közül felkeltette az érdeklődését a római pápa ernyőjének szimbóluma, amelynek használatát átvették a világi uralkodók is az ünnepélyes szertartásokban. Több, Bojcov által elemzett eset arra mutat, hogy a rituálék gyakran Krisztus életére utalnak, illetve azt utánozzák.

A könyv második része az uralkodó halálának különböző szimbolikus aspektusaival foglalkozik. A történész az uralkodó halála utáni reprezentációnak csak az egyik oldalát mutatja be: az uralkodó holttestének szimbolikáját, ami a halál után is teljesíti a legfőbb funkcióját, lévén az uralkodó a politikai universitas egyik szimbolikus oszlopa. Az universitas viszont tovább létezik, akkor is, ha a vezetője már eltávozott az élők sorából. Ezzel kapcsolatban Bojcov a következő témákat érinti: a meghalt uralkodók kifosztását, a holttestek megtartásának módszereit, a halottak trónra ültetését stb.

Ha a feltárt anyag nem is elég ahhoz, hogy teljes képet alkossunk az európai politikai mentalitásról, amely szimbolikus képek segítségével épült fel, az olvasó mégis meggyőződhet arról, mennyire bonyolult volt ez a mentalitás, mennyire gazdagok voltak a formái és megnyilvánulásai. A szerző bemutatta, hogy a középkori Európa politikai reprezentációjában sokféle kulturális hagyomány és hatás találkozott és olvadt egybe. Véleménye szerint nem állíthatjuk egyértelműen, honnan erednek a középkori szimbólumok: a konkrét helyzetekben a különböző történelmi komponensek összeolvadtak, átértékelődtek és új formában jelentek meg. Mégis ha az európai politikai szimbolizmus kezdeteit keressük – Bojcov véleménye szerint –, a késői Római Birodalomhoz és nem az ógermán világhoz vagy a Szentíráshoz kell fordulnunk. A hagyomány továbbélésének útját a történész tovább vezeti, és letéteményesét a kora középkorban Bizáncriában találja meg, amelytől a középkori Nyugat – legalábbis a 13. századig – elsajátította a késő római politikai reprezentációt. Bizáncriában lelte fel a szerző a politikai szimbolizmus olyan hagyományait, mint a holttest bebalzsamozásának „egyiptomi módszerét” vagy az „umbrellino” (ernyő) használatát. A 13. század második felétől kezdve a nagy hatású szimbólumok fő megteremtője a római egyház lett, ezeket a formákat utánozták a Szent Római Birodalom császárai, és a német-római példát követték Európa más egyházi és világi uralkodói. Az átvételek során kialakultak a világi szimbolikus jelvények és jelképek, majd végül azok kerekedtek felül. Ez a tendencia például jelen volt a királyok és a fejedelmek temetésének „forgatókönyvében”. A szertartás során a halott egy katona, lovag, földbirtokos és méltóságviselő alakjában „fellép” a nézők, a közönség előtt. Ezt a szertartást a kutató Európa-szerte kimutatta. A felsorolt példák azt is bizonyítják, hogy a szimbolikus képek a késő középkorban nem keletről nyugatra terjedtek (mint a késő Római Birodalomban és a kora középkorban történt), nem délről északra (mint a virágzó középkorban), hanem nyugatról keletre. A változás okát a szerző az új típusú monarchiák kialakulásával kapcsolja össze, nemcsak a „nemzeti” monarchiák létrejöttével, mint Franciaország vagy Anglia, hanem a dinasztikus államokkal is (lásd például a francia Anjoukat vagy az Aragóniai-házat). Az egyes monarchiák felépítették a szimbolikus politikai reprezentáció saját modelljeit, bár nem mondtak le véglegesen a régi hagyományokról sem.

Mint láthatjuk: Bojcov a konkrét történelmi esetekből indul ki, mégsem marad az esettanulmányok és a mikrotörténelem mezején, hanem nagyvonalú képet rajzol az európai középkori politikai reprezentációról.

Tatjana Guszarova

Családi kapcsolatok az Ausztriai Ház diplomáciájában*

A háromkötetes tanulmánygyűjtemény olyan, többségében spanyol, olasz és közép-európai történészek munkáit tartalmazza, akik írásaikban a Habsburg-dinasztia tagjainak 16–17. századi diplomáciai tevékenységét, családi kapcsolatait, valamint a kultúrára és a művészetekre gyakorolt hatásukat vizsgálják újfajta szemszögből.

A tanulmánykötet ajánlása kiemeli, hogy a 16–17. század folyamán a Habsburg-ház volt az a dinasztia, amely körül Európa története forgott. Mint tudjuk, ebben az időszakban a dinasztia két ágra szakadt, a spanyol és az osztrák ágra. Bár a két ág érdekei sokszor eltértek egymástól, a családi kapcsolat alapján mégis sikerült sajátos együttműködést megvalósítani a nyugati és a keleti államkomplexum vezetése között. Újfajta aszimmetria is jellemezte ezt a viszonyt; a vezető szerepet elérő, befolyásosabb ág felülbírálhatta a másik érdekeit és céljait. A dinasztia tagjai döntő többségükben elkötelezték magukat a katolikus egyház mellett, politikájuk alakításakor rendkívüli módon figyeltek Róma szavára. A két ág közötti érintkezés elsősorban a korszak diplomáciai csatornáin és az összetett dinasztikus családi kapcsolatokon keresztül bonyolódott. A vesztfáliai béke (1648) után a bécsi és a madridi udvar hagyományosan jó együttműködése azonban a válság jeleit mutatta, a súlypont az osztrák oldal felé billent el. II. Károly örökös nélküli halálával pedig véget ért a Habsburgok két évszázados uralma Spanyolországban.

A kiadvány tanulmányainak szerzői újfajta megközelítésből indultak ki. Az írások a kora újkor folyamán az egyház által elfogadott, arisztotelészi és Szent Tamás-i alapokon nyugvó államelméletnek az úgynevezett „udvari rendszerben” való gyakorlati megjelenését vizsgálják. Figyelmet szentelnek a dinasztikus rokon kapcsolatoknak és a hatalmi viszonyok alakulásának, amelyekre a nemzetközi politika egész rendszere épült. Az elgondolás újdonsága abban rejlik – emelik ki bevezetőjükben a kötetek szerkesztői, José Martínez Millán és Rubén González Cuerva –, hogy a hobbesi és marxista individualista történelem-szemlélettől merőben eltérő módon a Habsburg-házat a maga egészében, kapcsolatrendszerében mint családot, dinasztíát helyezi a vizsgálódás középpontjába ahelyett, hogy az általa kormányzott területek eseménytörténetére helyezné a hangsúlyt. A Habsburg-ház tagjai egyidejűleg uralkodtak a Szent Római Birodalomban és a spanyol monarchia területein, politikájuk a kora újkori katolicizmus vélt vagy valós érdekeit kívánta szolgálni, ezért szoros kapcsolat, időnként kölcsönös egymásrataltság fűzte a dinasztíát a katolikus egyházhoz. Az Ausztriai Ház és a Szentszék jelentették a pilléreit annak a szerkezetnek, amely keretei között a nemzetközi politikát és diplomáciát irányító családi, hatalmi és felekezeti csoportok szerveződtek, és amelyet komplex módon áthatott a katolikus megújulás és az ellenreformáció szellemisége. A korábbi tanulmányokhoz képest ez forradalmian új meg-

* La Dinastía de los Austri. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperi. I–III. vols. (Az Ausztriai Ház. A spanyol monarchia és a Szent Római Birodalom kapcsolatai. 1–3. köt.) Coords. José Martínez Millán, Rubén González Cuerva. Ediciones Polifemo, Madrid, 2011. (Colección La Corte en Europa Temas) 2139 p.

közelítés, mivel arra a vallási, ideológiai és gazdasági közege fektet különös hangsúlyt, amelyben az Ausztriai Ház spanyol ágának tagjai azokat a döntéseiket hozták, amelyek végül a spanyol monarchia válságához is vezettek.

Az első kötet a Habsburg-dinasztia és a Szentszék 17. századi kapcsolataival foglalkozik, spanyol, angol, német, olasz és francia nyelven íródott tanulmányokat foglal magában, valamint a Madrid–Bécs–Róma-tengely diplomáciai viszonyait és hatalmi csoportosulásait bemutató írásokat. Ez utóbbi témához kapcsolódnak a következő kötet tanulmányai is. A második kötet külpolitika- és diplomáciatörténeti írásokat tartalmaz az 1700-as évekig bezárólag. A harmadik kötet a történelem vallásos és kulturális színtereire helyezi a hangsúlyt: a katolikus megújulás és az ellenreformáció művészetére.

A közép-európai történelem szempontjából különösen érdekes Josef Forbelský spanyol nyelvű tanulmánya (I. kötet), amely Csehország és a spanyol monarchia, valamint a Szent Római Birodalom 17. századi kapcsolatairól ad nagy ívű áttekintést. A szerző kiemeli, hogy a Habsburg Monarchiához tartozó Cseh Királyság tartományainak belső élete V. Károly és II. Fülöp uralkodása idején meglehetősen nyugtalan, felekezeti és etnikai feszültségektől terhes volt, gondoljunk a korban erőteljesen megjelenő cseh reformációs és rendi mozgalmakra.

Jóllehet a Habsburg-uralkodók korában önálló, állami szintű magyar külpolitikáról nem beszélhetünk, a Magyar Királyság kora újkori történelme igenis sokrétű módon fonódott össze Nyugat-Európa történelmével, és a hazai egyházi és politikai elit külföldi kapcsolatrendszerének vizsgálata közelebb vihet hazánk történelmének európai beágyazottságának jobb megismeréséhez. Ebben a megközelítésben különösen figyelemre méltóak a kötet magyar szerzőinek tanulmányai, melyek révén – örömteli módon – a magyar történettudomány kapcsolódó eredményei is megjelennek a rangos nemzetközi konferencia kiadványában. Tusor Péter VIII. Orbán pápa Sancta Synodus Tridentina bullájának elemzésén keresztül a Szentszék európai politikájának egyik rendkívül fontos szakaszát (1632–1634) mutatja be, részletesen megvilágítva a Habsburg-területek bíborosainak szerepét, különösen az európai diplomácia színpadára lépő Pázmány Péterét. Martí Tibor tanulmányában Pázmány 1632. évi római követségének előzményeit ismerteti. Monostori Tiborral együtt végzett kiterjedt levéltári kutatások alapján egy teljesen új, ám logikus nézőpont érvényesítésével tárgyalja Pázmány Rómába vezető útjának diplomáciai hátterét: a spanyol Habsburgok európai politikájának kontextusában mutat rá arra, hogy a magyar bíboros-érsék 1632. évi római útja meghatározó módon kapcsolódott a korabeli spanyol diplomáciai-politikai célokhoz, melyek fényében átértékelődik Pázmány római útjának történeti megítélése. Nem kevésbé jelentős Monostori Tibor közleménye sem (II. kötet), mely a neves 17. századi spanyol író, politikai gondolkodó és diplomata, Saavedra Fajardo életművének ismeretéhez járul hozzá nem akármilyen módon: a legjobb spanyol filológusok és történészek generációi által kutatott kéziratok Fajardo-szövegekorpust bővítette három eddig ismeretlen forrással, melyet a brüsszeli Királyi Levéltárban végzett kutatásai során tárt fel. Saavedra Fajardo három beszédének történelmi hátterét az 1630–1640-es évek háborús, politikai és diplomáciai eseményei szolgáltatták: az Ausztriai Ház két ága közötti kapcsolatrendszeréről szólnak.

Magyar vonatkozása van a második kötet egyik spanyol tanulmányának; szerzője Félix Labrador Arroyo. Írása III. Ferdinánd felesége, IV. Fülöp spanyol király testvére, Mária Anna magyar királyné udvartartását és kíséretét mutatja be 1629 és 1631 között.

A kiadvány harmadik kötetében különösen nagy szerepet kap a historiográfiában a katolikus megújulás és az ellenreformáció fogalom párral megragadható jelenség, amely a korszak szellemiségét és művészetét a politikai Európa jelentős részén áthatotta. Érdekes

SZEMLE

technikai témát érint Alejandro López Álvarez: az újszerű kocsik és hintók használatát a spanyol és a birodalmi udvarban, amelyek a korábban alkalmazott gyaloghintókat szorították ki a magas rangú személyek közlekedésében.

Jesús Gómez tanulmánya a harmadik kötetből művészeti témájú: Lope de Vega *Magyarország koronája* (*La corona de Hungría*) című darabjával, annak valós és fiktív elemeivel foglalkozik, és rávilágít arra, hogy noha a darab személyiségei és eseményei kitaláltak, valójában a szerző korának spanyol valóságát, valamint a Habsburg-dinasztia két részre szakíttóságát tükrözi egy, a honfitársai számára távoli és kevésbé ismert országba helyezve.

A kiadvány hetven tanulmányt tartalmaz, az adott korhoz kapcsolódó változatos, részletes, a legfrissebb és legújabb szemléletű kutatások eredményeivel.

Bán Mónika Edina

Ludovít Štúr alakja és újraértelmezései*

Demmel József közelmúltban megjelent két kötetének együttes értékelését az indokolja, hogy azok kiegészítik egymást, az először megjelent monográfiában feldolgozott primer forrásanyag tekintélyes hányada köszön vissza a dokumentumkötetben. Magyar történezs ilyen mélységben nem kutatta Štúr személyét és életművét, éppenséggel szlovák sem sok. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (Békéscsaba) fiatal munkatársa évek óta foglalkozik a „mindkét hazájában”, Magyarországon és Szlovákiában egymás ellenében erősen vitatott, úgymond megosztó személyiséggel, Ludovít Štúrral, akinek alakja egyebek mellett neki köszönhetően is került ismét előtérbe.

Az alapok ehhez adottak. Štúr a szlovák irodalmi nyelv létrehozója, az első szlovák nyelvű politikai újság szerkesztője, az 1848. évi szlovák politikai mozgalmak egyik legfontosabb, meghatározó személyisége volt. Ám az újraértelmezés/újraértékelés¹ Štúr személyét illetően több mint aktuális, nem „csak” Magyarországon, de Szlovákiában is. Miközben a szlovák társadalom túlnyomó többsége a legismertebb történelmi alakjaként, sőt ikonikus hőseként tekint rá, Štúr életművének évtizedek óta egyik legkiválóbb kutatója, Rudolf Chmel irodalomtörténész (nem mellesleg az utolsó budapesti csehszlovák nagykövet 1990–1992 között) okkal vetette fel saját könyvében, továbbá a *Fórum* hasábjain, illetve a Demmel-féle dokumentumkötet utószavában is,² hogy Štúr nevét Szlovákiában jószerivel mindenki ismeri. Ám az, hogy kit is takar, mik voltak gondolatai, nézetei, cselekedetei, megválaszolatlan kérdés a többség számára.³ Mert létezik ugyan egy kanonizált Štúr-alak, ám erre az ideológiák számos rétege (nacionalista, kommunista) rakódott rá és lepte be, közhelyszerűvé torzítva azt.

Ehhez társult még egy szinte spontán hozadék is, hasonló ahhoz, ami talán Batthyány Lajos esetével hozható párhuzamba magyar viszonylatban. Mire gondolok? Arra, hogy Batthyány nevéhez „két olyan dolog kötődik, amely tökéletesen alkalmas arra, hogy elfedje

* Demmel József: A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Kalligram, Pozsony, 2011. 374 p.; Ludovít Štúr. A szlovákok és a jövő világa. Szerk.: Demmel József. Kalligram, Pozsony, 2012. 798 p.

1 A szerző is kiemeli könyvében Gyáni Gábor gondolatát, miszerint az újragondolt történelmi tudást a permanens újraértelmezés alapozza meg. Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In: *Uő: Az elveszthető múlt*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2010. 14. Az újraértelmezés vállalt igényének megjelenésére példa: Történelmi átértékelés – Hóman Bálint, a történész és a politikus. Szerk.: Ujváry Gábor. Ráció, Bp., 2011. (Kodolányi János Főiskola Történelmi Műhelyének Kiadványai, 3.).

2 Chmel nevéhez fűződik a legújabb szlovák Štúr-szövegkiadás is: *Ludovít Štúr: Dielo*. Kalligram–Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2007. Magyar nyelvű ismertetése: *Vesztróczy Zsolt: Ludovít Štúr művei*. Pro Minoritate, (2009) 2. sz. (nyár) 145–150.

3 „Még egy olyan alapvető fontosságú személyiség is, mint Ludovít Štúr, a szlovákok jelentős, ha ugyan nem teljes többsége számára inkább iskolásan formális, majdhogynem halott szimbólum, semmint értelemmel bíró, inspiratív, élő jelkép. S ez annak ellenére van így, hogy az ezredfordulón egy anket során a szlovák közvélemény a legjelentősebb szlováknak nyilvánította.” *Rudolf Chmel: Ludovít Štúr a szlovákok emlékezetében*. Fórum, 11. (2009) 1. sz. 3.

személyiségét és cselekedeteit: az, hogy ő volt az első magyar miniszterelnök, illetve koncepción alapuló kivégzése. E két, könnyedén memorizálható tény ismerete azt látszik sugallni, hogy jelentős tudás birtokában vagyunk őt illetően, többnyire azonban közhellyé merevült mondatok ismételtetése tapad a nevéhez. Ha valaki bármiben az első, az eleve alkalmas arra, hogy más, meglehetősen fontosabb tényezők háttérbe szoruljanak, így a gróf esetében reformkori politikai szerepe. A mártírhalál ugyanakkor glóriát von alakja köré. Meglehetősen groteszk, hogy az igazságtalan ítélet és a brutális kivégzés érdemmé nemesedik...⁴ A két fenti tényező tehát jószérivel mindent elfed, ismeretük ugyan a megalapozott tudás érzetét kölcsönözheti, ám Batthyány alakja homályban marad, a felszínesség tort ül. A közelmúltban (2007) a politikus születése kétszázadik évfordulójának messze nem volt akkora visszhangja, mint az azt pár évvel (2003) megelőző Deák Ferenc-bicentenáriumnak.

Visszatérve Štúrhoz, igaz rá is Stéfán Ildikó Batthyányval kapcsolatos sommás értékelése: „Alakja üres: minden kor megtöltheti valami jelentéssel.”⁵ Meg is tölti: a Štúr iránt mostanában mégis megélték a szlovák érdeklődést, mi több az ehhez tapadó, szemtelenül humoros önreflexiót jelzi például a szlovákiai Shtoor (sic!) Pub kocsmahálózat működése vagy a fiatal komáromi/komárnói magyar filmrendező, Molnár Csaba ironikus hangvételű, ám nagyon is komoly kérdéseket feszegető, 2010-ben készült rövid játékfilmje (*Posledné dni Ludovíta Štúra [Ludovít Štúr utolsó napjai]*).⁶

Ami viszont ennél itt és most fontosabb, az az, hogy az újraértékelés szándéka a szlovákiai és a hazai történettudomány berkein belül is látványosan tetten érhető. A budapesti Szlovák Intézet 2012. április 24-én épp Demmel József itt tárgyalt második kötetének bemutatója kapcsán – amelyen mások mellett Rudolf Chmel és a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, Csorba László lépett fel – rövid konferenciát rendezett Štúr értelmezéseiről szlovák és magyar történészek részvételével.⁷ A házigazda igazgatónő, Jana Tomková megnyitójában külön kiemelte, hogy az érdeklődés a ráakodott ideológiai tartalmú hozadékoktól megtisztított Štúrt övezi, nem egy szobrot vagy ikont; a történeti alak életét nem szabad önkényesen kiragadni a maga korának viszonyai közül és más, későbbi kánonnak megfelelő prioritások szempontjai alapján értékelni. Így az előadók valamennyien Štúrról és koráról beszéltek, amikor szűkebben vett témájukat tárgyalták, evidenciaként kezelve, hogy a Štúrt övező fizikai és szellemi környezet ismerete nélkül a megértés esélye vajmi csekély. Nem arra gondolok, amit Madách Imre írt Éva kapcsán *Az ember tragédiájában*, miszerint „Mert a jó sajátja, / Míg büne a koré, mely szülte őt...”, hiszen mindenkinek akadnak olyan tettei, gondolatai, érzései, amelyeket kizárólag egyénisége magyaráz, ekként függetlenek a „korszellemtől”. Erények, hibák, horribile dictu bűnök, amelyek egészen más értelmezést nyernek a kor ismeretével. Ezt a szempontrendszerrel figyelmen kívül hagyni tehát súlyos szakmai hiba, tekintetbe vétele viszont részletesebb ismeretekre ösztönöz.

Mindezen háttértényezőket csupán azért szerettem volna előljáróban felvetni, hogy e háttérbe ágyazottan értékelhessük a két kötet megjelenését, azok relevanciáját. A szerzőt idézve: „...elkerülhetjük, hogy az a 19. századi magyar társadalmi valóság, amelyben Štúr

4 Katona Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere. *Kisebbségkutatás*, 16. (2007) 3. sz. 560–561.

5 Stéfán Ildikó: Batthyány Lajos halála és temetési. *Sic Itur ad Astra*, 7. (1993) 2–4. sz. 15.

6 <http://www.bumm.sk/61841/ludovit-stur-utolso-napjai.html> [a letöltés ideje: 2012 augusztusa].

7 A részt vevő történészek az előadások sorrendjében: Matus László (MÁV Központi Irattár), Peter Macho (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Hermann Róbert (Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Daniela Kodajová (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Katona Csaba (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet).

élt, azok a bonyolult, rendkívül összetett emberi viszonyrendszerek, amelyek között mozgott, leegyszerűsödjenek jók és rosszak (szlovákok és magyarok/magyarok és szlovákok) harcára, elkerülhetjük, hogy az a sokszor esetleges, ám nagyon is invenciózus útkeresés, amely őt jellemezte, céltudatos küzdelemként jelenjen meg” (15. p.).

Az először megjelent kötet, a monográfia (címlapján Štúr arcképével) elsőre ugyan klasszikus életrajzot sugall, de a kötet a hagyományos biográfia kereteit nem-hogy meghaladja, hanem tudatosan választott módszertan szerint jár más utakon. A cím (*A szlovák nemzet születése*) eleve furcsán hatna egy kronológiai keretek közé rendezett biográfiát tárgyaló írás titulusaként, ám az alcím még inkább segít eligazodni (*Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*). Štúr életútját, nem mellőzve természetesen az alapvető életrajzi adatokat, a szerző nem tételelesen veszi végig, hanem karakteresen súlypontoz, és – a korábbi kutatásai alapján kiforrott szemlélete szerint – kiemel bizonyos meghatározó elemeket, ezeket és hátterüket tárgyalja részletesebben. Ekként afféle laza szerkezetű egységgé áll össze a kötet, amely azonban mégis hiteles képet állít elénk.

Az életrajz e formájának tudatos választását hosszan és meggyőzően indokolja a szerző (*A biográfia illúziója, avagy a koherens töredezettség*), rámutatva arra is, hogy kibékíthetetlen ellentét van a magyar és a szlovák nemzeti narratívák kánonjai között (14. p.). Hangsúlyozza azt is, hogy a korábbi (cseh)szlovák Štúr-értelmezések egyik legnagyobb hibája volt, hogy élete minden ismert elemét „a hozzá kapcsolódó megkérdőjelezhetetlen nemzeti történelmi kánon irányából értelmezték” (21. p.). Nem véletlen, hogy Demmel a hagiográfia szót is használja ennek kapcsán. A későbbiek tükrében is igen érdekes adalék, hogy Daniel Lačný, Štúr egyik modori ismerőse – aki aztán közeli bizalmasaként igyekezett feltüntetni magát – szinte ereklyeként teszi el a halott Štúr néhány csontját, amelyeket kifőzött, majd egyik darabját Štúr öccsének, a másikat bizonyos Šimek könyvkötőnek adta, a harmadikat pedig magánál tartotta (33. p.). Még érdekesebb azonban ez a tény, ha nem a már megkötött Štúr-kánon felől közelítünk hozzá: Štúr egyedülálló nemzeti váteszként való megjelenítése halálakor ugyanis még korántsem öltött formát. A fenti mozzanatban éppen hogy e mítosz születésének egyik első jelét láthatjuk, nem pedig a már létező kultusz megnyilvánulását.⁸

Visszatérve a kötetre: Demmel arra tett határozott kísérletet, hogy Štúrt kiragadja mind a heroizáló szlovák, mind a diabolizáló magyar nemzeti történelmi narratíva erőteréből, és azok jellemzően retrospektív, szélső esetben már-már anakronizmusba hajló, a kánonba ágyazott alakot visszamenőleg viszonyítási ponttá alakító, annak mindent alárendelő, ekként történelmietlen megközelítése helyett Štúrt a maga korának viszonyai között értelmezze. Vagyis nem az eredmény (Štúr immár lezárult életműve) felől, hanem a kezdetektől indul ki, azon kérdések mentén, amelyekre Štúr maga is kereste a választ: illetően értelemben Demmel mégis a kronológia diktálta ütemben halad. A szerző törekvése szűkszerűen ütközik a mindenkor kánon Štúrról alkotott képével, de céljáról világosan szól: „Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a kánon megkérdőjelezésével nem kifejezett mítoszrombolás, Štúr személyének dehonosztálása a célunk, hanem hogy a kegyelet és tiszteltet által (még a szigorú értelemben vett szakmai munkákban is) alapvetően meghatározott képet a források valóságához közelebb álló portréra cseréljük” (21. p.).

8 Jozef Miloslav Hurban 1881–1887 között írt, folytatásokban megjelent műve az első talán, amely a kanonizált Štúrt állítja előtérbe, innentől jószereivel megkérdőjelezhetetlen vezető szerepe, noha ez korábban egyáltalán nem így volt. *Jozef Miloslav Hurban: Ludovít Štúr*. Rozpomienky. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1959.

Demmelnek alaptétele, hogy célja nem valamiféle erkölcsi ítélet hirdetése,⁹ hanem sokkal inkább a megértés, a štúri gondolatok és cselekedetek mozgatórugóinak feltárása, a „miért?” kérdésre adott válasz. A szerzőt idézve: „*A mechanizmus tehát ugyanaz: toljuk a másikra a polgárháború kirobbantásának a felelősségét, ami nyilván sokkal egyszerűbb dolog annál, mint hogy megpróbáljuk megérteni az egyes szereplők tetteinek valódi mozgatórugóit. Kétségtelen, hogy közjogi értelemben Štúr hazaárulást követett el 1848-ban, de soha nem értjük meg, hogy miért tette ezt, ha csupán a diabolizálás eszközével élünk.*”¹⁰

Azért is fontos e figyelmet táplálni, mivel bizonyosan vannak a štúri életműnek ma már vállalhatatlan elemei. Ez azonban nem az, hogy a Habsburg-dinasztia felé fordult Magyarország ellenében az adott politikai klímában, 1848–1849-ben, hanem például a magyarokról alkotott sommás véleménye 1837-ből (bár a szerző rámutat: az adott szövegben magyarok alatt itt valószínűleg a magyar nemesség értendő): „*Módomban állt a magyarokat tüzetesen megismerni. Megfigyeléseim eredménye a következő: néhány kivételtől eltekintve, ezek az emberek híjával vannak minden erkölcsi tartásnak, alapelvük nem a közjó, hanem az önzés; az irodalomra nem sok gondot fordítanak, a köznép kiművelésére pedig semennyit. Bármi iránti lelkesedésük pusztán szalmaláng, miként ezt a magyarságmániájuk is mutatja*” (473–474. p.).¹¹ Nyilvánvaló, hogy ez a gondolatsor ma már bárkitől, bárhol elfogadhatatlan, ám – és nem a mentegetés szándékával – itt kell jelezni, hogy nem várható el egy, a 19. században élt embertől, hogy a 21. század emberi és polgári jogait, a kollektív bűnösség elvének elvetését, a jelenkor liberalizmusát ismerje és alkalmazza. Štúr, ahogy erről fentebb már többször szó esett, korának gyermeke volt, csak annak ismeretében és ezzel együtt lehet őt értékelni.

Demmel bátorságát egyébiránt jelzi, hogy nem kerül meg az esetenként kifejezetten kínosnak ható kérdések tárgyalását sem. Ilyen például Štúr feltételezett homoszexualitása vagy annak valótlan mítosza, hogy az osztrákok szigorú megfigyelés alatt tartották modori évei alatt, sőt esetleges öngyilkosságának (vagy gyilkosságának) bizonyos szempontból nagyon is hálás legendája. A szerző, miután áttekinti kötete módszertanát, majd végigvezeti olvasóját a Štúr-recepciókon mind szlovák, mind magyar vonatkozásban, rátér az életrajz azon elemeire, amelyeket hangsúlyozni akar. Így képet kaphatunk Štúr őseiről, családi háttéréről, arról a stratégiáról, amely a felemelkedést szolgálta, a győri diákéveket érintően Štúr és Leopold Petz később idealizált „kapcsolatáról”. Ezen túl pedig a fiatal Štúr életének korai és meghatározó (vagy később annak minősített epizódjairól): házitanítóskodásáról (amelynek háttérében a felső-magyarországi evangélikus, tehát nem nemzetiségi, hanem vallási alapú kapcsolatháló, kapcsolati tőke állt), Zay Károlyhoz fűződő, korántsem egyoldalú és negatív viszonyáról (ami pedig a szlovák kánon fontos része!), az őt az Osztróclucky családhoz fűző szálakról, végül az egyik legérzeke-

9 „Tehát nem igaz az, amit a történészek egy része ma is állít, hogy ugyanis szakmájuk sajátossága a levéltárak ismerete és a »történeti módszer« pontos alkalmazása. A legjobb »jelenkorász« újságírók úgyszintén rendelkeznek ezzel a gyakorlati tudással. Igazából az különbözteti meg őket a történészeketől, hogy olyan kutatások végzése a feladatuk, amelyek célja a hazugságok leleplezése, az árulók, a bűnösök megnevezése. A történész feladata azonban az, hogy megpróbálja megmagyarázni a múltbéli cselekvő szándékait.” *Gerald Noriel: A történetírás „válsága”. Elméletek és irányzatok a történelemről tudományá válásától napjainkig.* Napvilág, Bp., 2001. 231.

10 http://www.mult-kor.hu/20111219_szlovak_nemzetepites_a_19_szazadban [a letöltés ideje: 2012 augusztusa].

11 A zárójelbe tett oldalszámok minden esetben a monográfiára utalnak, kivéve itt, jelen esetben a forráskötetre.

nyebb témáról, esetleges homoszexualitásáról. Itt leszögezném, hogy Demmel úgy foglalt állást: a források ezt nem igazolják, perdöntő bizonyíték nem áll rendelkezésre arról, hogy Štúr nem saját neméhez vonzódott volna, bár természetesen igen nehéz valaminek a nemlétét igazolni.

A kötet második nagy blokkjában már a politikus Štúrral találkozhatunk. A szerző itt sem riad vissza a tabudöntögető témáktól, így például Kossuth Lajos nagybátyja, Kossuth György – aki a szlovák nemzeti mozgalom ismert támogatója volt – és a turóci szlovák nemesség szerepét is hosszan taglalja. Mivel Štúr voltaképpen az önálló szlovák irodalmi nyelv megteremtője lett (ellentétben Ján Kollárral, aki a korábban használt biblikus csehét pártolta), így különösen fontos a nyelvészettel, kultúrával kapcsolatos tevékenysége. Ezt mutatják be a *Slovenskje národnje novini* (Szlovák Népújság) és a Tatrín egyesületre fókuszáló fejezetek, amit aztán a politikus Štúr életpályájának meghatározó állomásai követnek. Így magyar országgyűlési képviselőisége (a lényegében tisztán szlovákok lakta Zólyom város követe volt 1847–1848-ban az utolsó rendi országgyűlésen, ebbéli minőségében azonban olyan általános kérdésekre is figyelmet fordított, mint a köztelherviselés vagy az úrbér; az áprilisi törvényekről például így írt: „Azon törvények, melyek ezen az országgyűlésen hozattak, bizonyosan üdvös hatással lesznek politikai és szociális életünk korszerű igények szerinti átalakulására. Feudális viszonyaink békés reform útján eltöröltettek s a politikai jogok gyakorlása a nép millióira ruháztatott...”), végül pedig az 1849-től haláláig tartó bő fél évtized, amelyet Modorban töltött, mint már utaltam rá, korántsem brutális elnyomás vagy erőteljes megfigyelés alatt.

A kötetet részletes és pontos forrásjegyzék zárja (külön szedve a levéltári forrásokat, a folyóiratokat, a könyveket, a kiadott forrásokat, a szakirodalmat), végül egy függelék következik. Ennek legfontosabb része a hagyományos életrajzban alapvető kronológia: jelen kötet esetén ez pótlásul szolgál, további eligazításul az egyes kiemelt súlypontok között, kiegészítve a laza szerkezet keletkeztette űrt, végül egy szlovák–magyar helynévjegyzék és gazdag képanyag. A jegyzetekből egyébként is kiderül, de így még nyilvánvalóbbá válik, hogy a szerző milyen bőséges forrásanyaggal dolgozott, számos őrzőhelyről gyűjtötte össze ki nem adott, többnyelvű forrásait.

Pár elütés, tollhiba (például *árpád* Árpád helyett [270. p.], 859 1859 helyett [341. p.]), néhány helyesírási hiba ront picit az összképen, ezek azonban formai, a második kiadásban könnyedén javítható apróságok. Ami igazán hiányzik: egy személy- és egy helynévmutató, különösen az előbbi. Miközben a *Prológusban* a szerző – nagyon helyesen – részletesen leírja, hogy az idézeteket, helységneveket milyen formában használja (16. p.), a mutató sajnálatosan elmarad. Hasonlóképp egy rövid életrajzgyűjtemény is érdemben gazdagította volna a kötetet, jelentősen megkönnyítve a témában kevésbé otthonosan mozgó olvasók dolgát.

Demmel József második kötete különösen érdekes lehet azok számára, akik az elsőt már forgatták, de természetesen annak ismerete nélkül is kézbe vehető. Egy vaskos dokumentumkötetről van szó, amely magyar nyelven (töredékében eredeti nyelvezetében, nagyobbrészt szlovák, német és latin nyelvről lefordítva) adja közre a kiválasztott forrásokat egy bevezető tanulmányt követően. A kötet alapvetően kétféle szöveget foglal magában: a Štúr által keletkeztetett (és ezekhez kapcsolódóan a Štúrnak vagy Štúrról szóló) kortárs forrásokat (röpiratok, beszédek, levelezések stb.), továbbá a Štúrról szóló, ám későbbi évekből származó dokumentumokat. Ezek igencsak megerősítik azt a képet, amit az előzőekben tárgyalt kötet, illetve jelen válogatás bevezetője is felvázol, tudniillik hogy a történeti Štúr, akinek alakját a források özönéből kell kihámozni, mennyire más, mint a szlovák

panteon Štúrja(i), és mennyire összetettebb, mint – fogalmazzunk finoman – a mérsékelten árnyalt magyar Štúr-felfogás.¹²

A kánon változásai is jól nyomon követhetők a kötetben közölt dokumentumok alapján. Ugyanis míg magyar oldalon meglehetősen egyoldalúan „el lehetett intézni” a hatályos magyar közjog és a történeti Magyarország területi integritása felől közelítve a kérdést, a szlovák „térfelel” Csehszlovákia létrejötte bonyolulttá tette Štúr szellemi örökségének „kezelését”. Az első emlékező szövegek, még a kortársaktól, nem jelenítik meg az első és egyetlen vezért, a tévedhetetlen harcost, aki megingás nélkül tör a célja felé. Kritika, személyes ellenszenv, viták emlékei bontakoznak ki e korai források nyomán. Az idealizált hős képe lassan formálódva az 1880-as évekre ágyazódott be, döntően Jozef Miloslav Hurban hivatkozott művének nyomdokain a szlovák értelmiség tudatába, ami aztán tovább transzformálódott 1920 után, Csehszlovákia létrejöttével, ahol Štúr csehekkel folytatott vitái hirtelen kényelmetlenné váltak. Nem véletlen, hogy a magyar országgyűlés szlovák képviselője, Milan Hodža számára politikai eszménykép volt Štúr 1907-ben, de ugyanő 1920-ban már felröptette Štúrnak az önálló szlovák utat, amely szerinte a csehektől elválasztott szlovákok feletti magyar nemesi uralom konzerválásához járult hozzá. A két háború közötti Csehszlovákiában valóban nehéz volt kezelni a szlovák önállóság érdekében a csehekkel is konokul szemben álló Štúrt, hiszen fellépése ellentétben állt a csehszlovák nemzetegység ideájával. Utolsó művével pedig (*A szlávok és a jövő világa*), amelyből kicseng családottsága, voltaképp lehetetlen volt mit kezdeni: egy orosz főség (adott helyzetben az egyik legerősebb nagyhatalom égisze) alatt egyesülő szlávok képzete sehogy sem állta meg a helyét csehszlovák szempontból.

Ami egyértelművé válik a források alapján, az az, hogy a mindenkori politika magához ragadott egy-egy szeletet a gazdag és nemegyszer ellentmondásos Štúr-életműből, majd azt Štúr egészeként igyekezett felmutatni, piedesztálra emelni, az „Ipse dixit!” elvét pedig arra felhasználni, hogy saját ideológiáját ezzel a torzult emlékezetű Štúrral támassza alá. Szélsőséges azonosulási törekvésre is hozható példa. Ez Jozef Tisóé, akinek nagyon is kapóra jött az önálló szlovákság štúri gondolata, és aki olyan helyen, nevezetesen Bánon állíttatott fel 1936-ban Štúr-emlékművet (az első Štúr-emlékmű), ahová Štúr jószerivel nem is kötődött, míg ő korábban itt volt káplán, majd plébános. Ennél világosabban kevés dolog mutatja meg, hogy mennyire eszközzé tud silányulni egy életmű. Más kérdés, hogy aztán a tetteiért életével lakoló, halálbüntetéssel sújtott Tiso Štúr iránti elkötelezettsége megint csak nem volt összeegyeztethető a soron következő, történetesen kommunista ideológiával, ami természetesen egészen máshogy viszonyult Štúrhoz, mint akár a Tiso- és Tuka-féle Szlovák Állam, akár az azt megelőző csehszlovák polgári államalakulat. Ekkor már az elnyomott nép felszabadításáért küzdő harcos szerepét kapta Štúr, az internacionalista világhorradalom jegyében.

A kötet teljes egészében tartalmazza azt a munkát is, amely címadója lett (*A szlávok és a jövő világa*). Nem véletlen, hogy sokáig nem látott napvilágot szlovákul,¹³ dacára annak, hogy az 1851-ben írt munka az első olyan politikai koncepcióként értékelhető, amely

12 Itt bővegesen kárpótlást nyer Watson (Psenák Ottó), aki Demmel első kötetének hiányosságául rója fel, hogy erre a témára nem tér ki bővebben: „Ami a könyvből kimaradt, az a Štúr-kép 20. századi változása politikai összetevőinek részletesebb ismertetése.” http://watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=820 [a letöltés ideje: 2012 augusztusa].

13 Először Moszkvában adták ki oroszul 1867-ben (Славянство и миръ будущаго. Иператорское общество исторіи, Москва, 1867), első teljes szlovák nyelvű kiadására csak 1993-ban (!) került sor (Slovanstvo a svet budúcnosti. Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, Bratislava, 1993).

felvázolta a szlovák és a magyar nemzet teljes különválását. Nehéz ugyanis bármiféle ideológia sérelme nélkül arról értekezni, hogy egy alapvetően liberális felfogású férfi nemzeti-ségi alapon szembekerül az ugyancsak szabadelvű forradalmi Magyarországgal¹⁴ – amely számára elfogadhatatlan a szlovákság önálló nemzeti léte –, és bizalmát az abszolutista Bécsbe veti.¹⁵ Majd ebbéli reményeiben súlyosan csalatkozva az ultrareakciónak nevezhető Oroszország felé fordul, és mintegy megtagadva korábbi nézeteit, egyesült szlávorságot, pravoszláv hitű és orosz nyelvű államot vizionál: mintha azt a pánszláv egyesülést vázolná, amelytől magyar ellenfelei korábban – irreálisan – leginkább viszolyogtak. Ám ez az elképzelés szlovák és csehszlovák szemmel nézve is elfogadhatatlannak bizonyult – épp attól, akit a szlovák önállóság és függetlenség első számú harcosaként tartanak számon. Ez a mű a gondolkodó ember számára szemléletesen példázza a kikristályosodott mítosz lendületes hőrozsza és a kétségek között vergődő, utat kereső, csalódásoktól megedzett, egyúttal meghasonlott ember közötti különbségeket.¹⁶ Štúr talán leginkább vitatott írásos munkájának sajátos sorsa arra szolgáltat érzékletes példát, hogy miként került az írója halála után önálló útra lépett mű az újabb és újabb ideológiák hálójába, hogyan változott annak értékelése, ahogy megkísérelték a különféle eszmerendszerek struktúrájába illeszteni azt.

A könyvet a levéltári anyagok, könyvészeti források, a közölt dokumentumok eredeti őrzési és/vagy megjelenési helyének közreadása mellett az előző kötet végéről joggal hiányolt életrajzi gyűjtemény, illetve egy fogalomtár zárja: ez utóbbi különösen hasznosan segíti a bonyolult fogalmi rendszerekben kevésbé járatos olvasót.

Összességében két értékes kötetet tart a kezében az olvasó, amelyek szervesen egészítik ki egymást, egységet alkotva, ám „önállóságukat” mégis megőrizve. Mindkettő alkalmas arra, hogy túl a konkrét, Štúr személyéhez és tevékenységéhez kapcsolódó történeti tényeken nyisson egy új típusú, kétirányú szlovák–magyar történeti diskurzus felé, hozzá-téve: ehhez erre irányuló szándék és akarat kell. A szerző forrásaival rendkívül kritikus és megfontolt, csakúgy, mint a Štúrról szóló irodalommal, tételei igencsak megalapozottak. Ennek ellenére meglátásaival magától értetődően lehet, sőt kell is vitázni, árnyalni azokat, esetleg revidálni, de Demmel munkáinak egyik komoly erénye éppen az, hogy nem ígét hirdet, hanem érvel, és épp ez nyit kaput a további át- és újragondolások irányába.

A monográfia és a forráskötet forgatása közben három plasztikus kép rajzolódik ki. Egyfelől egy életút kettős fénytörésű olvasata: az utat kereső Štúré, majd az erről mindinkább leváló és távolodó, töredezett sziluettű kánoni Štúré. A két alak háttérben pedig

14 Érdemes idézni Vesztróczy Zsolt tömör összegzését: „Štúrék ugyanis, mint liberálisok, a polgári átalakulás kérdésében a magyar reformmozgalommal lényegében azonos állásponton voltak, a társadalmi átalakulás és a gazdasági modernizáció bizonyos kérdéseiben pedig (például: jobbágyfelszabadítás, mértékletességi egyetemek) konkrét együttműködésre is sor került. A nemzeti-megújítás kérdéskörében viszont áthidalhatatlan szakadék tátongott közöttük, mivel bármiféle szlovák oktatási, nyelvi és kulturális kezdeményezést a magyar reformmozgalom részéről a *kor normáinak megfelelően* pánszlávnak minősítve kategorikusan elutasították. Ez a nemzeti ébredés időszakában *sokkal többet nyomott a latban*, mint egy-két azonosan értelmezett gazdasági vagy társadalmi kérdés.” Vesztróczy Zs.: i. m. 146. Kiemelések tőlem – K. Cs.

15 „Becstelen ez a szlávok nyakába vetett magyar iga, és igen ártalmas; becstelen, mert a mongolok atyafiaitól ered, akiket a mi elménk, a mi erőnk éltet, ahogy erről az egész magyar történelem tanúskodik a legújabb korig; ártalmas, mert a magyarok útját állják a szlávok nagy összefogásának. És ezt az igit le-rázní most a legalkalmasabb, amikor a magyarok elszakadtak Ausztriától, és a maguk urai lettek, s amikor legújabb lépéseik következtében mindennél súlyosabb nehézségekkel kell szembenéznük.”

16 Nem véletlen, hogy Daniela Kodajová történész „A szlávok és a jövő világa kanyargós útja a szlovák olvasóhoz, avagy miként befolyásolta a szlovákok generációinak Štúrhoz való viszonyát e mű deformálódó emlékezete” címmel tartotta meg előadását a fentebb már említett budapesti konferencián.

mind erősebb kontúrokkal a megszülető, majd formálódó 19., sőt 20. századi szlovák kultúr- és politikai nemzeté. Štúrnak nem jutott hosszú élet, de a pár aktív évtized, amikor formálhatta nemcsak a maga, hanem szeretett nemzete sorsát, oly korban – az európai nacionalizmus virágkorában – adatott meg neki, amely felszabadította és egy célra fókuszálta kiapadhatatlannak tűnő energiáit. Ennek nyomán született a szlovákokból a szlovák nemzet, és egy mítosz. A saját mítosza, amely oly teherként nehezedik rá, hogy sokszor nem is látjuk őt valóságában.

Ugyanakkor a két könyv áttételesen kudarcok soráról vall: a kanonizálás kudarcairól. Štúrt lehetetlen volt bármiféle ideológiai alapú történetírásban csonkítatlanul elhelyezni, mindig akadt életének olyan eleme, amely szétfeszítette az adott kereteket. Ez azonban nem Štúr személyiségéből fakad, hanem a kanonizálás műfaji sajátossága. Johan Huizinga írta *A középkor alkonyában*, hogy a történész feladata az élő embert keresni a poros iratok között. Egy élő ember azonban semmiféle mátrixba nem illeszthető be maradéktalanul. Ez pedig igaz Štúrra is, éppúgy, ahogy bárki másra, akit kanonizálni akarnak.

A tanulság voltaképp az lenne, hogy fel kellene végre nőni és nem valamiféle éppen aktuális ideológia, eszme, irányzat diktálta rendszerhez idomítani a történeti tényeket és személyiségeket, hanem lehetőség szerint saját korának mércéjével értékelni. Ez nem kis feladat. Demmel József mindenesetre elindult ezen az úton: „A választott módszertan következetes érvényesítésénél fontosabb törekvésem ugyanis, hogy Ludovít Štúrt elhelyezzem a kor társadalmi valóságában, lefejtve róla a kánon által utólagosan ráruházott szerepeit” (24. p.).

Katona Csaba

Szovjet–jugoszláv viszony a 20. században*

SZEMLE

Szergej Romanyenko, az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének kutatója már több évtizede foglalkozik a Balkán és ezen belül főképpen Jugoszlávia történetével. Tavaly megjelent munkája egy hosszú kutatási időszak eredményeit összegzi, az orosz/szovjet–jugoszláv kapcsolatok alakulását mutatja be a 20. században. Mint írja, az 1980-as évek végétől, az 1990-es évek elejétől kezdődően megteremtődtek a feltételei annak, hogy immár politikai befolyástól mentesen írjanak a történészek az eseményekről. A tudományos interpretáció szempontjából pozitív hatása van annak is: immár több mint hatvan éve, hogy a szovjet–jugoszláv viszonyban legsúlyosabb konfliktus kirobbant, és a konfliktus mára történelemmé szelődött, elvesztette közvetett befolyását a külpolitikára. Az 1990-es évektől az oroszországi történészek hatalmas munkálatokba fogtak, megkezdték az 1920–1960-as évek közötti időszakra vonatkozó, korábban zárt, szigorúan titkos levéltári anyag feldolgozását és kiadását. Hozzáférhetővé váltak a kommunista párt elnöksége, a külügy-, a védelmi minisztérium, a Komintern, valamint a titkosszolgálat iratai.

Szergej Romanyenko könyvében nem csupán a diplomáciai események részletes leírására törekszik, hanem az eseményeket széles kontextusba helyezve bemutatja az államok kialakulását, belső fejlődését, illetve külpolitikai helyzetét. Kiemelt figyelmet fordít a nemzeti törekvésekre, a nemzet és állam viszonyára, az egy államon belül élő nemzetek egymás közötti kapcsolataira, az egyes nemzeteknek az állam iránt mutatott lojalitására. Különösen hangsúlyosan elemzi a külpolitikai koncepciókat megalapozó ideológiákat, ezen belül a szláv testvériséget, valamint a proletár internacionalizmust, illetve ezek kölcsönös viszonyát. Tulajdonképpen az utóbbi szempont jelenti a kötet vezérfonalát, mintegy bekapcsolódva abba a régóta folytatott elemzésbe, amelynek középpontjában annak vizsgálata áll, vajon az ideológia mennyire határozza meg egy állam külpolitikáját, illetve milyen körülmények között módosulnak a politikát befolyásolni látszó ideológiák.

Maga a kötet kronologikus rendet követ. Az első fejezet az előzményeket elemzi, párhuzamosan bemutatva a délszláv nemzeti törekvéseket és az orosz külpolitika irányait az I. világháború idején, valamint az oroszországi forradalmat (*Háború és forradalom. A „szláv testvériségtől” a „proletár internacionalizmus” felé, 1908–1918*). A két területet összehasonlítva megállapítja a szerző: a háborús vereség ellenére nem fenyegetett a veszély, hogy Oroszország mint állam megszűnik, a Balkánon és Közép-Európában a világháború után viszont új államok jöttek létre. A délszláv térségben nemzeti, az orosz területeken pedig szociális forradalom zajlott le. 1917–1918-ban a Monarchia területén az új

* Сергей Романенко: Между «пролетарским интернационализмом» и «славянским братством». Российско–югославские отношения в контексте этнополитических конфликтов в Средней Европе (начало XX века – 1991 год). (A „proletár internacionalizmus” és a „szláv testvériség” között. Orosz–jugoszláv viszony a közép-európai etnopolitikai konfliktusok összefüggésében [20. század eleje–1991].) Новое Литературное Обозрение, Москва, 2011. 1012 с.

politikai alakulatok, rendszerek etnikai alapon konszolidálódtak, a nemzeti kérdés – így a délszláv is – döntően járult hozzá az állam felbomlásához. A társadalmi forradalomnak viszont nem volt meg a támogatottsága, a proletár internacionalizmus eszméje idegen maradt a tömegektől. Az oroszországi nemzeti mozgalmak a társadalmi robbanásban 1917 után az Oroszországtól való elszakadás lehetőségét látták. Oroszország területi egysége – szemben a Monarchiáéval – néhány éven belül szinte teljes egészében helyreállt. A győztes erők pedig ígéretet tettek a nemzeti kérdés megoldására is. Ebben a fejezetben a szerző részletesen bemutatja a kommunisták: Lenin, Sztálin, Trockij, Zinovjev Balkánnal és az Osztrák–Magyar Monarchiával kapcsolatos elképzeléseit, bőségesen idéz írásaikból. Ezek a gondolatok meghatározták a Komintern Balkánnal kapcsolatos elképzeléseit.

A második fejezet a két világháború közötti időszakokkal foglalkozik (*A proletariátus diktatúrája, Sándor király diktatúrája, 1918–1941*). A két új ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételét az ideológiai ellentétek, valamint a kölcsönös bizalmatlanság akadályozták. A szovjet politikát két szempont befolyásolta: egyrészt a külügyminisztérium igyekezett a megszokott diplomáciai keretek között mozogni, másrészt a kommunisták illegális tevékenysége, amelynek során – többek között a Komintern segítségével – a világháborút propagálták, illetve meghirdették a balkáni munkás–paraszt föderációt. Utóbbi célok nem keltettek bizalmat Belgrádban. Az 1920-as évek közepére azonban Moszkvában megbékéltek azzal, hogy a Balkánon nem tör ki semmiféle forradalom, majd Hitler hatalomra jutása után a jugoszláv állam egyben tartását tartották hasznosabbnak. Ekkortól a diplomáciai viszony létrehozására törekedtek. A hivatalos diplomáciai kapcsolat felvételére a jugoszláv kormány ellenkezése miatt azonban 1940-ig kellett várni. Úgy tűnt, hogy az 1930-as évek közepe felé megindulhat a közeledés: 1933-ban, Londonban mindkét ország aláírta az agressziót meghatározó nemzetközi jogi megállapodásokat, majd a kisanatant államai hamarosan elismerték a Szovjetuniót, de Jugoszlávia nem követte példájukat. A diplomáciai kapcsolatok felvételére 1940. június 24-én került sor, egy olyan helyzetben, amikor az olasz és német agressziótól tartó Jugoszlávia szinte bármilyen áron szövetségest keresett. Ezt követően a két ország 1941. április 5-ről 6-ra virradó éjszaka barátsági és megnemtámadási szerződést is kötött, de ennek érdemi jelentősége – tekintettel a 6-án reggel bekövetkező, Jugoszlávia elleni német támadásra – nem lett.

1940-re a Szovjetunióban megfogalmazták már az igényt, hogy a Balkánon meg kell erősíteni az ország stratégiai befolyását. Molotov 1940. november 12–13-i, Ribbentroppal folytatott találkozásán fel is vetette a balkáni érdekszférák meghúzását (legalábbis a tárgyalást előkészítő dokumentumok tanúsága szerint szándékozott), de választ nem kapott (a tárgyalásról szóló jelentés ezzel kapcsolatos válaszról nem tudósít). Jugoszlávia megtámadása és szétesése után a Szovjetunió kétarcú helyzetbe került: egyrészt igyekezett megőrizni a jó kapcsolatokat Németországgal, amellyel 1939-ben paktumot kötött, másrészt új szerződéses partnerével, Jugoszláviával is. Miként a korabeli külügyi iratokból kitűnik: a Szovjetunió nem helyeselte Németország balkáni lépéseit, de emiatt nem szándékozott elállni az 1939-ben megkötött szerződéstől, és Anglia oldalára állni. Végző soron a balkáni hadművelet a Szovjetunió kezére játszott, mivel megakadályozta, hogy bármilyen német–angol kompromisszum létrejöhessen.

1941. április 17-én a királyi Jugoszlávia kapitulált, s ebben a formájában már nem is éledt többé újjá. A II. világháború során a szovjet vezetés szinte valamennyi jugoszláv politikai erővel kapcsolatban állt, ezeknek a viszonyoknak az alakulását, a Szovjetunió szándékait mutatja be a harmadik fejezet (*Joszif Sztálin választása: Walter vagy Draža? 1941–1945*). Közvetlenül a jugoszláv állam szétverése után Sztálin közölte a tengelyhatalmakkal, hogy a Szovjetunió tudomásul veszi a területi változásokat a Balkánon. Rövid időn

belül megszakította a hivatalos diplomáciai viszonyt a jugoszláv emigráns kormánnyal, a kapcsolatok azonban nem szakadtak meg teljesen. A Szovjetunió elleni német támadás után a szovjet kormány új helyzet elé került, kijelentette: mindent megtesz Jugoszlávia területi épségének visszaállításáért. 1941. július 17-én helyreállították a diplomáciai viszonyt az emigráns kormánnyal. A kapcsolatok eleinte változó intenzitásúak voltak, majd miután a szovjet kormány 1943. december 15-én elismerte Jugoszlávia Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsát (AVNOJ), jelentősen hűvösebbé váltak. A Szovjetunióban sohasem váltott ki elismerést a királyhoz hű ellenállási mozgalom, a teheráni konferencia után pedig elképzeléseik még meghallgatásra sem találtak (például a csetnikek Szent Száva kongresszusán, 1944 januárjában megfogalmazott gondolatok a jugoszláv állam átalakításáról).

A fejezet címében jelzett választás ténylegesen Titóra és a partizánmozgalomra esett. A Komintern és a Kreml a háború kitörésétől kezdve a kommunistákra támaszkodott. Sokáig csak a megszállók elleni harcra buzdítottak, „társadalmi forradalomról” szó sem volt. A Szovjetunió igyekezett fékezni a jugoszláv partizánok törekvéseit, mivel kapcsolatban állt az emigráns kormánnyal, óva intett, hogy kormánnyá alakuljon a népfelszabadító bizottság. A Tito-kormány megalakulása (1943. november 30.) is a Szovjetunió előzetes beleegyezése nélkül történt. Tito – és nem Walter mint a Komintern ügynöke, miként a szerző hangsúlyozza – első hivatalos moszkvai látogatására 1944. október 21–28-án került sor. Ekkor a hadseregek együttműködéséről egyeztettek. 1945 áprilisában, egy újabb vizit során megkötötték a barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Bizonyos feszültségek már ekkor érezhetőek voltak a két vezető között (Milovan Đilas írt is erről). Majd Jugoszlávia teljes felszabadítása után Tito Ljubljanában így nyilvánult meg: *„Követeljük, hogy mindenki a maga ura legyen (...) nem engedjük meg, hogy belesodorjanak minket az »érdekszféra«-politikába. (...) Többé nem fogunk senkitől sem függni...”* Sztálin ezeket a szavakat a Szovjetunió elleni támadásként értékelte.

Mindössze pár évnek kellett eltelnie, hogy a két állam közti feszültség robbanáshoz vezessen. Az időszakkal foglalkozó fejezet főképpen a konfliktus külpolitikai tényezőinek bemutatása miatt érdekes számunkra (*Megfagyott robbanás. „Proletár internacionalizmus” és/vagy „szláv testvériség”, 1945–1953*). A háború után az egyes közép- és délkelet-európai nemzetek Moszkva segítségével kívánták nemzeti érdekeiket sikerre vinni. Ez alól kezdetben Jugoszlávia sem volt kivétel. Idővel azonban bizonyossá vált, hogy a Szovjetunió és Jugoszlávia különbözőképpen képzelel el a Balkán jövőjét, mindkét állam saját befolyási övezetének tekinti (Jugoszlávia esetében lásd a vámunió megkötését és a föderációs tervet Bulgáriával, az Albániához fűződő kapcsolatokat, a görög polgárháborúban játszott szerepet, a területi követeléseket). Sztálin és a Szovjetunió nem békélt meg azzal, hogy a Balkánon egy nagyobb területű ország – még ha vele azonos társadalmi berendezkedésű is – jöjjön létre, amelyik ellensúlyt képezhet a szovjet befolyással szemben, s maga köré gyűjtheti a térség országait. Egyre gyakrabban fejezte ki ellenkezését a balkáni regionális föderalista tervekkel kapcsolatban. A jugoszláv–bolgár megállapodás után, 1948. február 1-jén Tito táviratot kapott Vjacseszlav Molotov külügyminisztertől, amelyben az állt: *„A Szovjetunió nem egyezhet bele abba, hogy kész tények elé állítsák.”* A szovjet, jugoszláv és bolgár pártvezetők néhány nappal későbbi, február 10-i moszkvai tanácskozásán Sztálin és Molotov kifejtették, hogy a megkötött jugoszláv–bolgár vámunió nem más, mint egy új ország létrehozása, amit elleneznek. Néhány héten belül sor került a szakításra a Szovjetunió és Jugoszlávia között.

A Sztálin–Tito-konfliktus nem a két hasonló személyiségű vezető ellentéteiből, nem is a szocializmus építésének különböző felfogásából ered (utóbbiról 1948-ban még szó sem volt), hanem a szláv gondolat különböző formáinak összeütközéséből. Abban az idő-

szakban tört a felszínre, amikor a szovjet vezetés igyekezett saját modelljét meghonosítani a nemzetközi kommunista mozgalomban és az államok közti kapcsolatokban. (A konfliktust az 1948-at követő években a Szovjetunió végül arra használta fel, hogy megregulázza a többi kommunista pártot, az engedetlenségre hajló vezetőket.) A válság egyúttal lerántotta a leplet a sztálini propaganda által teremtett külpolitikai mítoszokról, miszerint a Szovjetunió békepolitikát folytat, és nincsenek ellentétek a szocialista országok között.

Sztálin halála után az ellentétek nem szűntek meg automatikusan egy csapásra. A könyv ötödik fejezete az újabb erőpróbákról számol be (*Hruscsovi „olvasás” és titói „dermedés”, 1953–1964*). A Kremlben idővel felismerték, hogy a konfliktus a Szovjetuniónak és az SZKP-nak csak károkat okozott, és Jugoszlávia sem ment csődbe a nyugati segítségnek köszönhetően. A Szovjetunió belgrádi katonai attaséja 1953 áprilisában már azt javasolta, az ország jugoszláviai pozícióinak visszaszerzése érdekében változtassanak taktikájukon, mivel az „egyenes csapás nem hozott sikert”. A külügyminisztériumban is úgy ítélték meg, hogy a Jugoszláviával való kibékülés több szempontból is az egyetlen járható út (egyrészt annak megakadályozására, hogy az USA balkáni hídfőállását Jugoszláviának a Balkán Szövetségben való részvétele által megerősítse, másrészt az egységes szocialista térség kiépítése érdekében).

A kapcsolatok normalizálásának folyamatában elsőként 1953 júniusában helyreállították a diplomáciai kapcsolatokat, új nagykövetek érkeztek a fővárosokba. A Szovjetunióban idővel csökkent, majd megszűnt a jugoszláv-, illetve Tito-ellenes propaganda. Hruscsovnak nem kevés erőfeszítésébe került meggyőzni elvtársait a párt vezetőségében, hogy – a többéves szovjet propaganda érvrendszerére ellenére – Jugoszlávia szocialista ország, amellyel vissza kell állítani az egykori jó viszonyt.

A békülési folyamat lassan haladt, számos nehézséget kellett leküzdeni. Az SZKP első titkára 1954 szeptemberében több levelet intézett Titóhoz, melyekben jelezte: a kapcsolatok normalizálása és javítása nem függ a belpolitikai fejlődés kérdéseitől. Ezzel mintegy átdobta a labdát a jugoszláv térfélre. A levélváltások nyomán 1955 márciusára kompromisszum alakult ki, és megteremtődtek a feltételek a legmagasabb szintű tárgyalások előtt. Hruscsov 1955. május 27–június 2. között hivatalos látogatásra utazott Jugoszláviába, melynek során elfogadták az államközi kapcsolatok elveit tartalmazó nyilatkozatot. A pártok közötti kapcsolatok rendezésére csak az SZKP XX. kongresszusa és a Jugoszláviát mindvégig erősen ostromozó Kominform feloszlatása után kerülhetett sor. A jugoszláv delegáció látogatása idején, 1956. június 20-án aláírták a moszkvai nyilatkozatot, melyben kimondták, hogy a szocializmus építésének feltételei és módjai az egyes országokban különbözők lehetnek. A Szovjetunió azonban legfőbb célját – Jugoszlávia visszaédesgetését a keleti blokkba – nem érte el. A két deklarációval (1955, 1956) a szovjet–jugoszláv viszony új szakaszba lépett. A magyar forradalom 1956-ban azonban újabb jelentős szakítópróbát jelentett.

Az ellentéteket az október 23-i magyarországi felkelés váltotta ki. Október 30-án a szovjet kormány kiadta a Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti kapcsolatokról szóló deklarációt, amely forma szerint kizárta a más országok belügyeibe való beavatkozást (s amelyben megismétlődtek a belgrádi és a moszkvai nyilatkozat elemei), de a dokumentum a többi államnak a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségeire is hangsúlyosan utalt (ezek viszont jelentősen korlátozták a többi ország önállóságát).

Az SZKP Elnöksége október 30–31-én éjjel döntött a magyarországi katonai beavatkozásról. Hruscsovnak, hogy megerősítse helyzetét a szovjet vezetésen belül, bele kellett egyeznie az intervencióba. Az elnökségi ülésen úgy vélték, Tito sem fog kifogást emelni. Valóban, Tito hallgatólagosan beleegyezett a szovjet megoldásba (sőt bizonyára valamiféle

bosszúvágyból fakadó elégedettségérzés is eltöltötte Rákosi bukását látva). A szovjet–jugoszláv ellentétek Nagy Imre Romániába való vitele, a menedékjog megsértése kapcsán bontakoztak ki. Negatívan hatott a viszonyra Tito 1956. november 11-i pulai beszéde, amelyben a jugoszláv vezető összekapcsolta a magyarországi eseményeket az 1948-as konfliktussal (az önállóság és függetlenség iránti vágy alapján párhuzamot vont Jugoszlávia és Magyarország között). Egyúttal bírálta a szovjet külpolitika egyéb elemeit is (lengyelországi beavatkozás, Enver Hodzsa támogatása, Rákosi Gerőre való lecserélése, mondván, utóbbi ténylegesen semmiben sem különbözött elődjétől). Ugyanakkor kifejtette: a szovjet beavatkozás a kisebbik rossz volt, Magyarországon meg kellett védeni a szocializmust és a világban a békét. *„A beavatkozás akkor egyszer majd pozitívvá válik, azzal a feltétellel, ha a szovjet seregek feltétlenül kimennek, amint csak a helyzet az országban normálissá válik, és megnyugszik.”*

Tito más esetben is kifejtette, hogy a szovjet hadsereg második beavatkozása helyes volt – idézi Romanyenko Vlagyimir Szemicsasztnij, a Komszomol KB titkárának (a KGB későbbi, 1961–1967 közötti vezetőjének) a beszámolóját belgrádi útjáról –, *„nem lehetett passzívan figyelni, mi történik. Ha a Szovjetunió nem küldte volna oda csapatait, mi magunk tettük volna ezt.”* Ha ez megfelel a valóságnak – írja Romanyenko –, a jugoszláv–szovjet, valamint a jugoszláv–magyar viszony más színben tűnhet fel. Hruscsov, mikor értesült Szemicsasztnij jelentésének tartalmáról, megállapította: szerencsére Tito már másképpen, az említett módon látja a helyzetet, mert korábban Pulában gyakorlatilag minden bűnnel megvádolta a Szovjetuniót, az SZKP-t. Majd hozzátette: *„Tito az Tito. Néhez vele tárgyalni.”*

Összességében a magyarországi események negatívan hatottak a szovjet–jugoszláv viszonyra, újból elhidegülés következett be. A Szovjetunió fokozottan vigyázott arra, hogy a szocializmus építésének semmilyen alternatívájáról ne értesüljön az ország lakossága, ugyanakkor a szovjet vezetés állandóan bírálta a jugoszláv öngazgatás politikáját. A Szovjetunióban egyúttal véget ért az olvadás, a desztalinizáció rövid korszaka. Az elkövetkező években a szovjet–jugoszláv viszonyt az határozta meg, hogy a kommunista mozgalomban bekövetkező újabb – kínai–szovjet – konfliktus során a Szovjetunió Jugoszláviát ha nem is szövetségesének, de barátian jóindulatú, a viszályban semleges államnak tudhassa. Többek között a Szovjetunió ennek érdekében feláldozta jó kapcsolatait Albániával (valószínűleg stratégiai szempontból sem volt már érdekes számára az adriai kikötő). A szakítás az 1948-as jugoszláv forгатókönyv szerint zajlott.

A közeledés folyamatát – melyet nem utolsósorban a szovjet–kínai kapcsolatok megromlása váltott ki – Hruscsov leváltása megszakította. A Hruscsov utáni új, brezsnyevi vezetés nem akarta kielezni újra az ellentéteket, azok azonban bizonyos formákban felszínre törtek, leginkább a nemzetközi válságok megítélése váltott ki nézeteltéréseket a két ország között (prágai tavasz, horvát tavasz, Lengyelország, Afganisztán). Leglátványosabban az 1960–1970-es évek reformmozgalmaira adott válaszok idején jelentkeztek az ellentétek (*Intervenciók a reform ellen, 1964–1985*). Egy időben bontakozott ki a csehszlovákiai és a jugoszláviai reformmozgalom. 1967 után Jugoszlávia szinte valamennyi tagköztársaságában változást igénylő irányzatok jelentek meg (horvát nemzeti mozgalom, szerb liberálisok, szlovén technokraták). Ellentétben Csehszlovákiával, ahol baráti fegyverek segítettek, Jugoszláviában a titói vezetésnek sikerült saját erejéből megtartani és megerősíteni a hatalmát, a szovjet tényező azonban Jugoszláviában is szerepet játszott.

Tito nyilvánosan támogatásáról biztosította a csehszlovák reformkommunistákat, úgy vélte, a csehszlovákiai demokratizálás elősegítheti az egész keleti blokk átalakulását, reményt látott arra, hogy a térség egy része függetlenedhet a Szovjetuniótól, és bizonyos re-

gionális együttműködés jöhet létre (lásd a tárgyalásokat a szintén renitenskedő Romániával). A csehszlovákiai szovjet bevonulás után a jugoszláv–szovjet viszony olyanná vált, mint 1948–1953-ban, illetve 1956–1958-ban. A JKSZ ellenezte az érdekszféra-politikát, valamint a később Brezsnyev-doktrína néven elhíresült szemléletet, miszerint egy magasabb szempont, a szocializmus megvédése érdekében be lehet avatkozni más ország ügyeibe.

A szovjet vezetés mindvégig aggodalommal figyelte a Jugoszláviában kibontakozó reformmozgalmakat, függetlenül azok jellegétől, és mindvégig elfojtásukat javasolta. A legviharosabb időben, 1971-ben az SZKP egyértelműen Tito mellett foglalt állást. Brezsnyev április 30-án, a JKSZ KB plénuma után felhívta Titót, és kifejezte aggodalmát a jugoszláv helyzettel kapcsolatban, egyúttal felajánlotta segítségét a szocializmus megmentése érdekében. Tito – maga legalábbis így számolt be – határozottan visszautasította a felajánlkozást, és kijelentette: „*A saját problémáinkat mi magunk oldjuk meg.*” Ugyanakkor a beszélgetés tartalmát megosztotta elvtársaival (erről ugyan különbözőképpen szólnak a visszaemlékezések). A JKSZ Elnöksége november 30–december 1-jei ülésén, majd a másnapi KB-plénumon is felhozta Tito a szovjet álláspontot. A taktika bevált, a veszély érzetének hatására a pártvezetés összezárt, és végül Tito mellett sorakozott fel. Néhány éven belül sikerült valamennyi reformmozgalmat visszaszorítani, a tagköztársasági pártvezetések szintjén is a titói elképzeléseknek megfelelő garnitúra került pozícióba. A Szovjetunió számára Tito jelentette a „kisebbik rosszat”, ezért támogatta a hatalmi küzdelemben. A reformok elutasítása az 1960–1970-es évek fordulóján azonban visszafordíthatatlanná tette azt a folyamatot, amellyel mindegyik szocialista országban megkezdődött a hosszú évekig tartó pangás.

Mihail Gorbacsov új szemlélettel kívánt javítani a szovjet–jugoszláv viszonyon is, amely természetesen nem volt annyira kiélezett, mint például 1953-ban. Főtitkári korszaka alatt számos, a kapcsolatokat meghatározó esemény zajlott („*Peresztrojka*”, *puccsok és/vagy forradalmak. A „proletár internacionalizmustól” a „szláv testvériségig”, 1985–1991*). 1988-ban Gorbacsov a kapcsolatok megújításába kezdett. Az SZKP főtitkára a peresztrojka jegyében újfajta geopolitikai koncepció megvalósítására, a szocialista táborhoz fűződő viszony átalakítására törekedett, ennek keretében lemondott a Brezsnyev-doktrínáról, a más szocialista ország viszonyaiba való politikai, katonai beavatkozásról, és elismerte az egyes államok jogát a saját úthoz. Gorbacsov – minden bizonnyal – nem kívánta „elengedni” a kelet-európai szocialista országokat, továbbra is vezető szerepet szánt a Szovjetunióknak a térségben, de nagyobb belső önállóságot akart hagyni az egyes államoknak, hogy megkezdődhessen a gazdasági pangásból való kilábalás. A Jugoszláviával való látványos kibékülésre 1988. március 14–18. közötti látogatása idején került sor. A Dubrovnikban aláírt nyilatkozat megerősíti a két ország egyenlőségének, valamint az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvét. A Szovjetunió kinyilvánította, nem tekinti Jugoszláviát ellenfelének a nemzetközi kommunista mozgalomban. Emellett jelentős lépésnek tekinthető, hogy míg korábban ellenezte a balkáni regionális együttműködést, most jelezte, nem kíván gátja lenni annak.

Az 1990-es évek elejére a Szovjetunió elveszítette erejét abban a tekintetben, hogy a kelet-európai államok belső politikai viszonyait befolyásolni tudja. A jugoszláv válságban is azt hangoztatta, hogy a tagköztársaságok oldják meg békésen ellentéteiket. Hiába puhatolóztak szerb politikusok, a Szovjetunió már semmilyen erőszakos megoldást (puccsot) nem támogatott az egység megőrzése érdekében, a Jugoszláv Néphadsereget felelősségteljes viselkedésre és önmegtartóztatásra intette. 1991. október 16-án, a szlovén és horvát függetlenség kikiáltása, a harcok megkezdése után utolsó jelentős diplomáciai lépésként Gorbacsov fogadta Slobodan Milošević szerb, illetve Franjo Tuđman horvát elnököt, és a

háborúsokadás beszüntetésére szólította fel őket. A találkozó megmutatta, a Szovjetunió gyakorlatilag elfogadta, hogy a jugoszláv föderáció területén új államok jöttek létre (a horvátok ugyanis például attól tartottak, hogy a jugoszláv föderáció megtartása mellett valamilyenféle államreformra kívánna Gorbacsov ösztönözni őket). Egyúttal a tárgyalás sikertelensége bebizonyította annak a sztereotípiának a hamis voltát, miszerint a Szovjetunió mindenható a balkáni térségben. A jugoszláv válság során a Szovjetunió, illetve Oroszország már csak akkor avatkozott be, amikor erre tekintélyének megőrzése, világhatalmi pozíciójának deklarálása szempontjából szüksége volt. (Emellett az új orosz elnök, Borisz Jelcin sem felejtette el, hogy a miloševići vezetők pezsgőt bontottak a Gorbacsov elleni puccs láttán.)

A jugoszláv állam felbomlásával egy időben zajlott a Szovjetunió összeomlása is. Romanyenko kitér arra, hogy Gorbacsov nem kívánta az unió megszüntetését, de nem is tekintette az egész országot orosz államnak, nem úgy, mint Milošević, aki Jugoszláviát szerb érdekek vélté. Gorbacsov nem is vetett be fegyveres erőket a területi egység megtartása érdekében. Számára sokkal lényegesebb volt a béke megőrzése, és az minden kétséget kizáróan valóban fontosabb volt. Ezzel kapcsolatban idézi Predrag Matvejević horvát író Gorbacsovnak írt levelét. Ebben az áll: a felbomlott birodalmak után nem kell bánkódní. *„A múlt orosz géniuszaik Oroszország missziójáról írtak – arról a vágyról, hogy megmentésük az emberiséget Isten segítségével nélkül. Ilyen körülmények között el kell kerülni a nagy szavakat. Azok több kárt okoztak, mint hasznot, magában Oroszországban is, és azoknak is, akik nem hittek bennük.”*

Végezetül a szerző összefoglalta azokat a tényezőket, amelyek több korszakon át meghatározták a kapcsolatokat orosz, illetve szovjet részről. Az orosz, majd a szovjet fővárosban a Balkánra mindig is olyan régióként tekintettek, mint amelyik a birodalom érdekszférájába tartozik. Noha az egyes korszakokban a Szovjetunió ideológiai és geopolitikai koncepciói változtak, a délszláv nemzeti törekvésekre, a királyi, valamint a titói Jugoszláviára a Kremlben mint a szovjet politika tárgyára tekintettek. Mind a cári, mind pedig a szovjet állam – függetlenül ideológiájuktól és társadalmi berendezkedésüktől – különleges szerepet kívánt játszani a térségben. A szovjet politika a Balkán-félszigeten az 1930-as évek legvégétől válik határozottabbá. A II. világháború után a Szovjetunió úgy érezte, hogy nem tudta számára kielégítő módon kiaknázni a háborús győzelmet, és ismét kiszorult a Balkánról. Ebből kiindulva ellene volt a közép-európai régió reális függetlenségének, a régió országai közötti bármilyen: politikai, gazdasági, katonai összefogásnak, így a nagyobb területi egységek kialakításának, a föderációnak is. (Ugyanakkor a kölcsönös kapcsolatok szempontjából azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a balkáni szláv államok is egyfajta védelmezőt, patrónust, útmutatót láttak Oroszországban, majd pedig a Szovjetunióban.)

A politika alakítását különböző ideológiai koncepciókkal támasztották alá. A 20. század elején és az I. világháború idején a „szláv motívumok” (etnikai, vallási hasonlóságok) domináltak. A bolsevikok kezdetben hangzatosan elhatárolódtak az orosz etnikai nacionalizmustól, benne a „szláv testvériség” gondolatától, mivel az Orosz Birodalom örökségének vélték, az imperializmussal és a monarchiával együtt. Ezek helyére a Szovjetunióban három elvet állítottak: a proletár internacionalizmust, a világforradalom eszméjét és a népek önrendelkezési jogát. A proletár internacionalizmus, illetve a szláv testvériség elvben egymás ellentétei, már csak jellegük miatt is: az egyik polgári, a másik proletár eredetű, és mindkettő más közösségre apellál (vallási, etnikai, illetve társadalmi).

Az 1930-as években a rendszer konszolidálása és a külpolitikai célok érdekében a szovjet vezetés a nacionalizmus bizonyos elemeit ismét használni kezdte. A külpolitikában – főképpen a II. világháború idején – ismét megjelent a szláv testvériség gondolata, ez a

háborús időszakban az összefogást, a németek elleni harcot segítette. Az összefogás jeleként teret nyert az a nézet, miszerint nem a társadalmi berendezkedés a legfontosabb szempont, hanem a szovjet politika támogatása, ennek keretében a Komintern is beszüntette a működését. 1941 augusztusában ülésezett először az úgynevezett össz-szláv tanácskozás, majd bizottság is alakult a szláv népek kölcsönös kapcsolatainak fejlesztésére. 1946-ban Belgrádban még utoljára teljes pompájában összeült az Össz-szláv Bizottság, de a szovjet–jugoszláv kapcsolatok megromlása után a szláv testvériség gondolata hosszú időre háttérbe szorult. Ismét a harcos proletár internacionalista vonal került előtérbe, megtestesítőjeként pedig megalakult a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform). A 20. században bebizonyosodott, hogy a két ideológia közül egyik sem garantálja a sikert a külpolitikában. A szláv testvériség jelszava kiélezheti az ellentéteket a többnemzetiségű államokon belül, illetve nemzetközi viszonylatban a szláv és a nem szláv országok között, de maguk a szláv államok között is.

1918–1948 között a Jugoszláviához fűződő viszony nem volt hatással a szovjet belpolitikára. 1948–1960 között a legfelsőbb pártvezetés tagjai, a Sztálin helyére pályázó csoportok előszeretettel vádolták meg egymást hol jugoszlávbarátsággal, hol pedig azzal, hogy szerepet játszottak a feszültség szításában. 1957-ben, amikor is Hruscsov sikeresen háttérbe szorította a Molotov–Malenkov–Kaganovics csoport tagjait, a jugoszláv tematikát is felhozta vádként ellenük. 1961-ben, az SZKP XXII. kongresszusán már nem említették a viszonyt Jugoszláviával, valamint 1964-ben sem került terítékre a kérdés, amikor Hruscsovot eltávolították a párt éléről. Az új pártvezetés a kínai konfliktus mellett nem akarta kiélezni a jugoszláv viszonyt.

A Tito–Sztálin-konfliktus (1948–1953) megmutatta, ideológiai és nemzeti ellentétek voltak a szovjet–jugoszláv kapcsolatban, kezdve a Komintern időszakától. Az országok közötti ellentétek azonban nem csak az etnikai nacionalizusból eredtek, a reformmozgalmakat a rendszer zártságából való kitorés reménye váltotta ki egész Kelet-Európában, az NDK-ban, Lengyelországban, Magyarországon, Csehszlovákiában az 1950-es évektől kezdve. Ezeknek a mozgalmaknak az egyik célja az egyenlőség kivívása a Szovjetunióval és az SZKP-val való viszonyban. Hamarosan kiderült azonban, hogy Sztálin, majd a Szovjetunió „győzelmei” – nemcsak Jugoszláviában, hanem Lengyelországban, Magyarországon, valamint Csehszlovákiában – a szocializmus építése szempontjából közép- és hosszú távon pírrosziak voltak.

A Tito–Sztálin-viszonnnyal kapcsolatosan fel lehet tenni a kérdést: ki győzött, ki vesztett? A legkézenfekvőbbnek az a válasz tűnne, hogy Sztálin, az SZKP, a szovjet párt- és állami apparátus vereséget szenvedett. A szovjet dogmák és külpolitikai ideológiák nem bizonyultak kellőképpen hatékonyak, s így a Szovjetunió külpolitikai zsákutcába került. A Szovjetunió ideológiai, morális és intellektuális vereséget szenvedett, idővel ezt el is ismerték az 1955–1956., valamint az 1988. évi szovjet–jugoszláv dokumentumokban. A zsákutcaból való kiszabadulást, a jugoszláv–szovjet kapcsolatok új alapokra helyezését Gorbacsov kísérlete meg, a történelem azonban nem adott időt arra, hogy kiderüljön, vajon kellő sikerrel vagy sem. Ugyanakkor Titót és a Jugoszláv Kommunista Pártot sem lehet győztesnek tekinteni. Az alternatív, „emberarcú” szocializmus felépítését, valamint azt, hogy Jugoszlávia a kommunista mozgalom másik központja legyen, nem sikerült elérni. Tito legyőzte Sztálint, Sztálin utódainak, Hruscsovnak, Brezsnyevnek sem sikerült revánsot vennie és győznie. Hosszú távon, történelmi perspektívában azonban valamennyien vereséget szenvedtek. Az 1990-es években pártjaik, valamint államaik felbomlottak, eltűntek a politika színpadáról, s ezért végső soron felelősség terheli őket is. „A nemzetek és nemzeti-

ségek egységére és testvériségére” épülő jugoszláv állam ugyanúgy eltűnt, mint „az embe-
rek új történelmi közösségét, a szovjet nemzetet” létrehozó Szovjetunió.

Szergej Romanyenko nagy ívű munkájában lebilincselő részletességgel elemzi a dip-
lomáciai lépéseket, azok hatásait. Számos eddig ismeretlen, hozzáférhetetlen dokumen-
tumból idéz. Igen széles körű szakirodalmi tájékozottsága is. Bár legfőbb vizsgálódási
szempontja, miként a kötet címe is jelzi, a proletár internacionalizmus és a szláv testvéri-
ség, több egyéb elméleti kérdést felvet. Őszintén szólva, ezek a külföldi olvasók jó része
számára fontosabbak. Ilyenek például a nagyhatalmiság, a regionális hatalmiság kérdései.
A szerző nem leplezi, hogy a Szovjetunióknak milyen szándékai voltak a térségben, ugyan-
akkor arra is rámutat, hogy Jugoszlávia is sokszor hasonló módszerrel kívánta megvalósítani
terveit (például a föderalista elképzelések egy része is ezt tükrözi). Többször felmerül a de-
mokrácia, illetve a szocializmus megreformálhatóságának kérdése. Úgy tűnik, a nagy-
hatalmiság szempontjai mindig legyőzték a demokráciát, valamint a gazdasági reformokat.
Ugyanakkor mind az államszocializmus, mind pedig az öngazgató modell hosszú távon
életképtelennek bizonyult.

A történelmi tudat átalakulása Közép- és Délkelet-Európában messze nem fejeződött
be, zárja a könyvét a szerző. Sommás ítéletet nem kíván megfogalmazni, mivel úgy tartja:
a történelem ítélete nem ugyanaz, mint a történészé. A történész feladata az, hogy az ideo-
lógiától megtisztítva – a nagyközönség számára is – feltárja az egyes események menetét.
Csak azt mondhatjuk: Szergej Romanyenko sokat tett, jelentős eredményeket ért el ebben
a munkában.

Bíró László

Volt-e amerikai évszázad?*

Kevés olyan esszét írtak, amelyek bizonyos szempontból annyira profetikus volt, illetve amelyeknek a címe annyira beköltözött a történetírás és a közgondolkodás mindennapjaiba, mint Henry R. Luce 1941 februárjában megjelent, *Az amerikai évszázad* című tanulmánya. Ez a közepesen hosszú cikk a *Life* magazinban látott napvilágot, még az Egyesült Államok szempontjából békeidőben, és arról próbálta meggyőzni jelentős olvasótáborát, hogy az amerikai nemzetnek felelősségteljes küldetése van a világban. Luce szerint az amerikai világnézet és erő együttesen kellő alapot adott arra, hogy az Egyesült Államok meghatározó mértékben befolyásolja a világot. Az amerikai kivételesség gondolata gyakorlatilag három évszázaddal korábban már megszületett a puritán telepesek jóvoltából, így Luce nem ütött meg drámaian új hangot. A hangsúly inkább az időzítésen és a körülményeken volt. A háború éveiben a gazdasági válságot maguk mögött hagyó amerikaiakat Luce újra rá akarta ébreszteni, mi is a dolguk a nagyvilágban. Ennek lényege az volt, hogy a látszólag kifogyhatatlan tartalékokkal és potenciállal rendelkező ország váljon a világ „irgalmas szamaritánusává” a világháború utáni időszakban, és hogy az amerikaiak „tényleg újra elhiggyék, hogy jobb adni, mint kapni, és Amerika a szabadság és igazság ideáljainak erőműve”. Luce tisztán ki is jelölte az amerikaiak számára a követendő utat: *„Teljes szívvel elfogadni kötelességünket és lehetőségünket mint a világ leghatalmasabb és legéleterősebb nemzete, és ennek következményeképpen a világra gyakorolni befolyásunk teljes erejét, mégpedig olyan célok érdekében, amelyeket megfelelőnek találunk, és olyan módszerekkel, amelyeket megfelelőnek találunk.”*¹ A jól megválasztott cím, ami érthetően megfogta az amerikaiak fantáziáját, és az írás témája, ami nagyjából jól mérte fel a II. világháború utáni globális helyzetet, szinte próféciává tette Luce cikkét. 1945 őszén az Egyesült Államok minden szempontból a legerősebb állam volt a földtekén. Az ország különlegesen kedvező helyzetből szemlélhette és irányíthatta az eseményeket, legalábbis a „szabad világban”, és rálépett arra az útra, amelyet Luce is követendőnek tartott; elkezdődött az „amerikai évszázad”.

A rövid amerikai évszázad. Boncolás című nemrég megjelent esszégyűjtemény kiindulópontja is Luce híres 1941-es tanulmánya. Az Andrew J. Bacevich szerkesztői és szerzői munkájával fémjelzett, neves történészek tollából kikerült gyűjtemény címe megadja az alaphangot. A „boncolás” szó mindenképpen arra utal, hogy a könyv szerzői többé-kevésbé egyetértenek abban, hogy a Luce által több mint hetven éve felvázolt idealisztikus

* *The Short American Century. A Postmortem. (A rövid amerikai évszázad. Boncolás.)* Ed. Andrew J. Bacevich. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2012. 287 p.

1 Az eredeti cikk a *Life* magazinban jelent meg 1941. február 17-én. Azóta nyomtatásban elég ritkán lehet rálelni, noha rengeteget hivatkoznak rá. Egyik ritka „újiból” megjelenése *The Ideas of Henry Luce*. Ed. John K. Jessup. Athenaeum, New York, 1969. 105–120. A bekezdésben található idézetek is innen származnak, e tanulmány szerzőjének fordításában, a 120. és 113. oldalakról. Tudtommal a teljes cikket még sosem fordították le magyarra.

világkép végérvényesen idejét múlta. Bacevich, aki már egyik korábbi könyvének is az *Amerikai kiválóságtudat vége* címet adta,² nem meglepően már a könyv bevezető esszéjében fontos konklúzióra jut, miszerint „Luce megfogalmazásának hasznossága, amely a jelenlegi nemzetközi rend leírására szolgál vagy a jövőbeni amerikai politika vezérelve lenne, mára egyszerűen kimerült” (14. p.). A neves társszerzők – mint például Emily S. Rosenberg, Akire Iriye vagy Walter LaFeber – számos aspektusából világítják meg az „amerikai évszázad” által felvetett problémákat és kérdéseket, és megpróbálnak meggyőző válaszokat adni.

Emily Rosenberg például az „amerikai évszázadot” szélesebb perspektívába helyezi. Azt állítja, hogy a már a 19. században elindult fogyasztói társadalom és az erre épült kiszolgáló- és reklámmechanizmusok – a végeláthatatlannak tűnő források sokszor ésszerűtlen kihasználásával együtt – teremtették meg az alapot a II. világháború utáni időszakra, amikor az Egyesült Államok dominált. De éppen a fogyasztói társadalom igényeiből, valamint annak fenntartó keretét biztosító pénzügyi és termelői szektor profitéséből adódóan az egyre jobban elharapódzó globalizáció egy „fogyasztói évszázadhoz” vezetett, aminek Amerika inkább vesztese lett, és az egész világon megtalálható fogyasztói mánia „végezetül aláasta az amerikai erőt és befolyást” (38. p.). Rosenberg olvasatában tehát Luce „amerikai évszázada” egy jóval korábban megkezdődött piaci folyamat volt, amelyet az amerikai politikai és pénzügyi vezetés nem tudott úgy menedzselni, hogy az Egyesült Államok meg tudja őrizni abszolút vezető státuszát.

Egy másik szerző, Nikhil Pal Singh a faji kérdésre helyezi a hangsúlyt és úgy érvel, hogy az amerikai belpolitikai színtéren megnyilvánuló és régóta fennálló rasszizmus az „amerikai évszázad” kezdetével kiterjedt a világra, ahol a kevésbé civilizáltak tekintet népeknél és országoknál el kellett szenvedni az Egyesült Államoknál a gazdasági és katonai erejére épülő, morálisnak hitt felsőbbrendűségét. David M. Kennedy viszont azt a következtetést vonja le, hogy az amerikai évszázad első hat évtizede „biztonságosabbá, egészségesebbé és boldogabbá tette a világot”, és éppen ezért tartja felmérhetetlennek azt a kárt, amit az unilateralista Bush-korszak idézett elő (37. p.).

Nem is egy tanulmány, mint például Jackson Lears írása is, felerészint a Luce ominózus tanulmánya előtti időszzakkal foglalkozik. Ez a tény is arra utal, hogy az „amerikai évszázad” egy elasztikus fogalom, és bizonyos felfogásban nem 1941-től vagy 1945-től kezdődik. Az esszé egyébként a politikai filozófia pragmatista-realista irányát követi nyomon a 20. század Amerikájában, és az „amerikai század” – amit „pusztító fantáziának” aposztrofál – nyomán keletkezett kihívásokra adott válaszokat vizsgálja (117. p.). Jeffrey A. Frieden közgazdasági szempontból elemzi az elmúlt bő száz évet. Arra a következtetésre jut, hogy az elsősorban az amerikaiak által megálmodott és szorgalmazott Bretton Woods-i rendszer hallatlan sikere a kompromisszumon és az Egyesült Államok kivételes gazdasági erőfölényén alapult, amit Amerika a világ – legalábbis nyugati felének – gazdasági és politikai rendjének megteremtésére hozott létre. De a 21. század elejére a dolgok megváltoztak, és a szerző szerint a jelenlegi közgazdasági mutatók „egyértelműen jelezték az amerikai évszázad végét” (157. p.).

Walter LaFeber szokásos kritikai észrevétellel illeti Luce „amerikai évszázadát” és az azóta szerinte nagymértékben csődöt mondott amerikai külpolitikát. Ebben az olvasatban az Egyesült Államok egyre növekvő pénzügyi és emberi áldozatokkal próbálta a világ kü-

2 Andrew J. Bacevich: *The Limits of Power. The End of American Exceptionalism*. Henry Holt and Company, New York, 2008.

lönböző területein elérni azt, hogy Luce víziója megvalósuljon, de ehelyett csak fokozatos Amerika-ellenességet és a hazai erőforrások meggyengülését idézte elő.

A könyv leghosszabb esszéjében Eugene McCarragher az amerikai birodalom terjeszkedését taglalja a pénzügyi-gazdasági növekedés összefüggésében. Bemutatja, hogy a legkorábbi puritán napoktól egészen Barack Obama elnökségéig, és valószínűleg azon túl is, az amerikai társadalom, de legalábbis annak vezető rétegei hitrendszerük központi elemeként tekintettek kiválasztottságukra, valamint arra, hogy életformájukat, a kapitalista gazdasági-társadalmi berendezkedést a világ megreformálása érdekében terjeszteni kell. Mindezt persze „javító szándékkal”, hiszen az elmaradott világnak szüksége volt és van az amerikai vezetésre. A kételkedők, akik nem akarták elfogadni az amerikai pénzügyi-gazdasági modellt, kénytelenek voltak megtapasztalni az amerikai erőt. Luce „amerikai évszázada” ebből a szempontból csak egy állomás volt a több évszázados úton, amit az amerikaiak bejártak. John Winthrop, Ralph Waldo Emerson, Albert J. Beveridge, Woodrow Wilson, Walter Lippmann és sokan mások mind elfogadták és hirdették az amerikai kivételesség meglétét és annak üzleti vonatkozását. De mint McCarragher rámutat, Luce írása volt viszont „az amerikai történelem látomásainak egyik legmerészebb hirdetője, olyan ki nyilatkoztatás jellegű írás, amelyik az üzleti királyság földi eljövételét hirdeti” (210. p.).

Bacevich zárszavában arra próbálja felhívni a figyelmet, mintegy összegezve a megelőző írásokat, hogy az Egyesült Államoknak sok veszténivalója van, ha ragaszkodni akar az „amerikai évszázad” rögeszméjéhez. A probléma, mint írja, a kollektív tudatban van, amely csak a pozitív eseményekre hajlamos emlékezni az 1941 óta eltelt időszakból. Míg a II. világháború lezárása és a hidegháború megnyerése valóban amerikai sikertörténet volt, az elmúlt hét évtizedet számos szégyenteljes epizód is kísérte. Végső konklúziójában az „amerikai évszázadot”, illetve a hitet, hogy az még mindig tart, „a valóságtól való menekülésnek” ítéli (239. p.).

A rövid amerikai évszázad fontos és hasznos könyv. Egyfelől több szempontból mutatja be az amerikai küldetéstudat megjelenési formáit, amelyek sokszor nem kézzelfoghatóak. Többdimenziós kritikáját adja ennek a küldetéstudatnak, kiválóságérzésnek és az „amerikai évszázadba” vetett hitnek, és mindezt meggyőzően és korántsem agresszívan teszi. Ugyanakkor felvázolja egy lehetséges alternatíva kereteit, de mint a szerzők közül többen is elismerik, egy ilyen gondolat nem fog nagy hallgatóságra találni az amerikaiak körében. Még a korábbi elnököktől sok szempontból elütni látszó Barack Obama is szilárdan pengeti az amerikai excepcionalizmus húrjait, noha néha valóban látványos lépéseket tesz a mea culpa irányába. Ez a kettősség azonban a legtöbb, ami elvárható. Valószínűleg az „amerikai évszázad” végét, ha ugyan még nem ért véget, az erőviszonyok átrendeződése fogja kikényszeríteni. Az egyre inkább globalizált világban, az egyre nagyobb fokú egymásrataltsághoz, a gazdasági és pénzügyi erőterek elmozdulásával az Egyesült Államok 15–20 éven belül „csak” egy másik erős nemzet lesz, a korábbinál kisebb befolyással. Ha ezt a „presztízsvesztéséget” az amerikai kollektív tudat képes elfogadni és feldolgozni, talán elkezdődhet egy hosszabb amerikai sikertörténet, mindenféle hangzatos jelző nélkül.

Peterecz Zoltán

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szedési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI Tudományos információs témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy
F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet